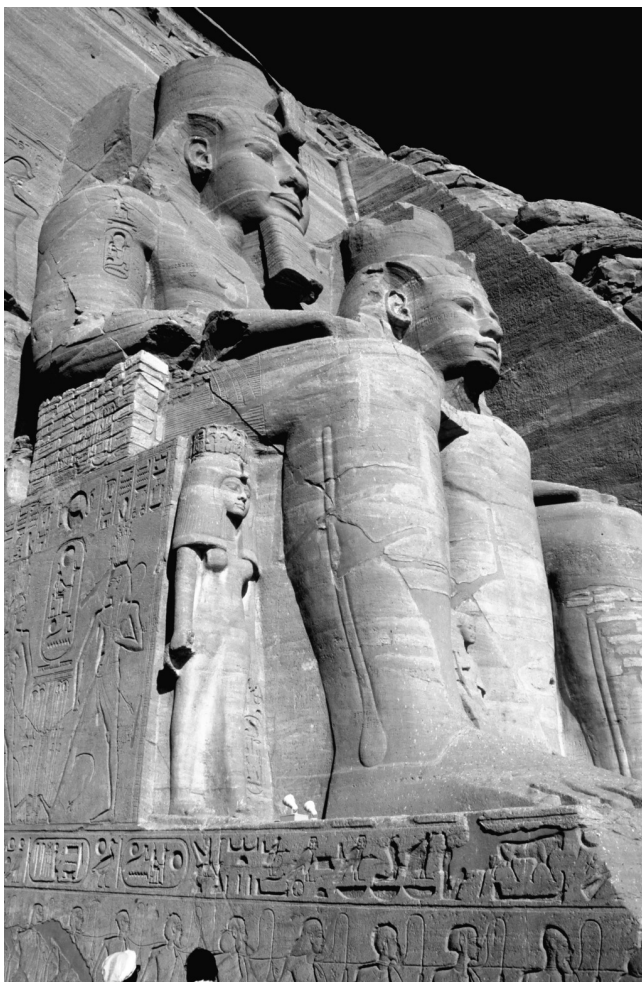

Obr. 1 Na malém řeckém pohřebišti v Abúsíru se pohřbívalo nejen do řeckých rakví, ale i do typicky egyptských, jak jasně dokládá vyborně zachovalá dřevěná antropoidní rakev s unikátním náletem Tímoteova papyru (Watzinger 1905: 7, fig. 14)

Cizinci v Egyptě

Květa Smoláriková

Vzájemné vztahy Egypta a okolních států získávaly již od počátku 1. tisíciletí před Kristem zcela jinou dimenzi a nutno říct, že pro Egypt ne právě příznivou. Egyptští panovníci, zvyklí z předcházejících období vítězit a vést dobovačné vojenské kampaně daleko za hranicemi Egypta, se ramessovskou 20. dynastií na velmi dlouhou dobu vyčerpali. Navíc její poslední představitelé svou slabostí a nerozhodností velmi negativně předznamenali charakter dalšího vývoje země. Egypt mnoho ztratil a již nebyl schopen v očích svých sousedů, zejména asijských, získat zpět ztracenou slávu a postavení hegemonu v oblasti (Collins 2008: 107–118). Jednotná linie centralizované vlády byla nahrazena velkou roztržičností, která umožnila cizincům – celkem bez konfliktů a občanských válek – přebrat moc na dlouhou dobu do svých rukou (Kitchen 1973: 100–122). Nikdy ve své dlouhé historii nebyl Egypt tak kontinuálně konfrontován s fenoménem cizinců uvnitř země, ale i zvenčí, a to prakticky na všech úrovních. Libyjské (22.–23. dynastie) a posléze ani núbijské panovníci (25. dynastie) netíhli k jednotné vládě a uzavřeli Egypt do nekonečných vnitřních problémů (O'Connor 2005: 232–246). Dřívější silný vliv na politické dění v Levantě se omezil na opatrné a krátkodobé zásahy do komplikujících se vztahů zdejších států se vzkvétajícími a všemi směry expandujícími říši na východě: Asýrií, Babylónií a posléze i Persií. Egypt sám ostatně pocítil ztrátu nárazníkových území na východ od svých hranic a na určitou dobu se stal součástí asyrské a pak i perské říše. Aktivita Egypta v Núbii byla eliminována do takové míry, že vyústila v historický paradox, kdy ne neporazitelný severní soused okupoval barbarský jih, ale naopak, silní panovníci z Napáty – nadšení obdivovatelé egyptské kultury – využili netečnosti severu a expandovali do Egypta (Morkot 2000: 259–280).

Obr. 2 Kolosální sochy Ramesse II. se v průběhu tisíciletí stávaly vyhledávaným objektem pro „vzkazy“ kolemjdoucích, nejinak se zachovali i žoldněři v armádě Psammetika II. (foto K. Smoláriková)

Všechna již zmiňovaná etnika nebyla pro Egyptany neznámými veličinami, zvláště to pak platí pro Libyjce a Núbijce, později i pro Řeky (Kitchen 2005: 15–27). Staletí vzájemných střetů otupila ostré hrany dřívějších konfliktů a egyptské prostředí zvyklé na přítomnost cizinců se k nim nechovalo nepřátelsky, ovšem za podmínky zachování loajality. V době vlády 26. dynastie – sajské, se pak Řekové, jako obchodníci či umělci, stali kladně přijímanou součástí společnosti, přičemž jejich svěbytné komunity požívaly výsady a práva do té doby v Egyptě zcela neobvyklé. V případě žoldněřů byla situace mnohem komplikovanější, protože jako skvěle vycvičení profesionální vojáci byli považováni za vážnou konkurenci domácích, převážně libyjských *machimoi* (Boardman 1999: 129–141). Do příchodu Alexandra Makedonského a jeho mnohonárodnostní armády ostatně Řekové ani neměli snahu Egypt ovládnout a etablovat se jako vládnoucí cizí etnikum. Zkušenosti s Asyřany a Peršany, vesměs nevídanými okupanty, byly naopak poměrně krátké, o to víc však naplněné nenávistí a vzájemnou rivalitou, v egyptských pramenech bychom o nich stěží našli kladnou zmínku.

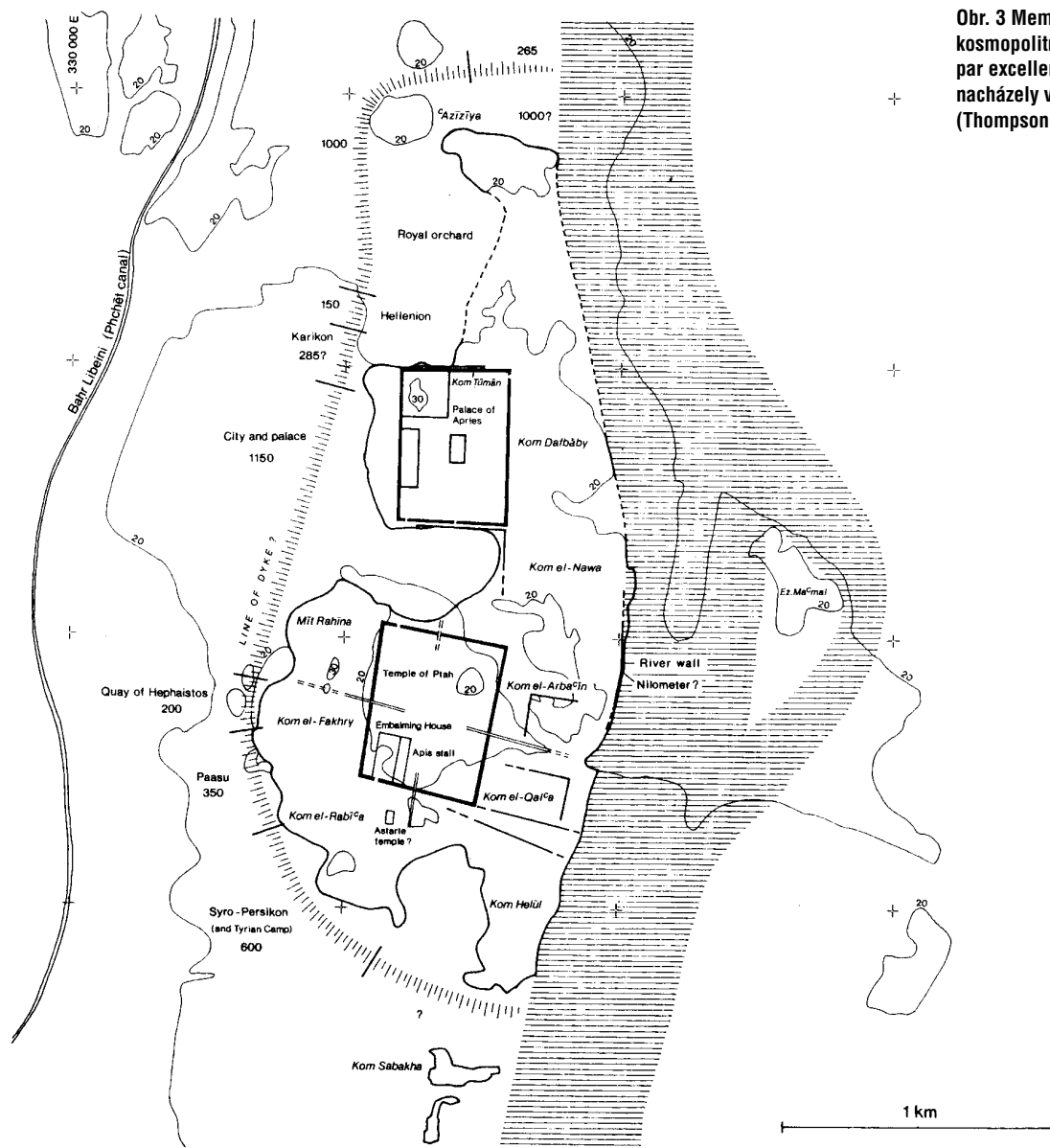
Když se podíváme na situaci v Egyptě blíž, zjistíme, že na začátku 3. přechodné doby a panování nové 21. dynastie se sice Egypt navenek stále jevil jako jednotný stát, ale moc se fakticky dělila mezi královskou rodinu na severu, sídlící

v Tanidě – novém hlavním městě ve východní deltě, a její jižní větev, soustřeďující ve svých rukou nejvyšší vojenskou a náboženskou moc, jejíž představitelé sídlili ve starobylých Thébách (Yoyotte 1987: 25–50). Zde byly poměry – jak se později ukázalo – mnohem stabilnější a rovněž konzervativnější, rozhodně pak ve vztahu k Libyjcům a jejich pojetí královské moci, roztržité mezi několik malých království. Libyjci zdomácněli v egyptském prostředí dlouho před razantním nástupem Šešonka I., který pocházel z rodu vojenských náčelníků Ma, sídlících v Bubastidě. Tento slavný zakladatel 22. dynastie, který jako jediný měl dobrý úmysl a patřičnou sílu dostat imperiální strategii Ramessovců, nenašel vhodné následovníky (Redford 1992: 312–315). Nově vzniklé mocenské prostředí delty přálo čím dál více spíš manifestacím nezávislosti jednotlivých samostatných vládců menších či větších území. Šešonkova vojenská kampaň do Palestiny, zobrazená na slavném tzv. bubastickém portiku v Amonově velechrámu v Karnaku, výmluvně vykresluje jeho obrovské ambice a možnosti, kterými Egypt v té době ještě disponoval. Po odchodu Egyptanů z Levanty zde vzniklo mocenské vakuum, které umožnilo vznik a po určitou dobu i rozkvět malých království (Judea, Izrael, Moáb, Edóm a jiné).

Z libyjských kočovných kmenů, původně žijících v oblasti Kyrenaiky, byli nejznámější již zmínění Mešvešové (nebo také Ma), kteří se dostali až do střední a východní delty, méně početné kmeny Libuů zůstávali spíš v její západní části. Tyto, ale i některé mnohem menší kmeny jsou zaznamenány již za vlády panovníků ramessovských dynastií a byly částečně odraženy. Bohužel ne natrvalo. Stále totiž – navzdory budování rozsáhlých záchytných opevnění na území západní delty – přicházely nové skupiny a ty se usazovaly v řídce osídlené oblasti delty, zejména mezi Memfidou a Hérakleopolí. Snahy stále mocnějších a postupně expandujících velkých náčelníků Libuů sídlících v Sajích, hlavním městě tzv. Západního království, na čas utlumil až núbijský panovník Pianchi (Kitchen 1973: 363–368). O jeho jednoznačném vítězství podrobně popsáném vytříbeným jazykem novofíšských panovníků se můžeme dočíst na vítězné stéle, nalezené v chrámu boha Amona v Džebel Barkalu v Núbii, který často bývá – ne náhodou – označován za Théby jihu (Morkot 2000: 167–175).

Nesporně i kulturní přizpůsobení Libyjců v silně vyhraněném egyptském prostředí stálo za poměrně rychlým začleněním do většinové a mnohem vyspělejší společnosti. Víme, že se nebránili přijímání egyptských jmen, oblečení, ale i pohřebních zvyků, není proto žádný div, že Libyjci této doby nejsou v egyptských pramenech označováni jako cizinci. Nesmíme ovšem zapomínat na to, že i integrace měla jisté hranice a Libyjci si v průběhu doby zachovali nemalou míru národní svěbytnosti. Dominantní vládnoucí složkou společnosti se stala armáda, libyjské náčelníky držící moc na severu se snažili o upevnění své vlády, zejména vůči vzdorovitým Thébám.

Rovněž nadvláda kušitských panovníků z Napáty byla založená na vojenské síle. Již od Nové říše byla Nubie pod intenzivním asimilačním tlakem a egyptianizace zde měla mnoho podob, skvěle odrážejících značnou závislost Egypta na zdejších surovinách. Slábnoucí 20. dynastie však postupně opouštěla tuto letitou egyptskou provincii, zanechávajíc jí svému vlastnímu vývoji. V Núbii se tak bez pozornosti okol-

Obr. 3 Memfis byla v 1. tisíciletí kosmopolitním městem par excellence a čtvrti cizinců se nacházely v mnoha částech města (Thompson 1988: 14, fig. 3)

ního světa rodila zcela svébytná africká civilizace, silně nasáklá vlivem mocného souseda ze severu, kterého nenáviděla i obdivovala zároveň. Kolem roku 750 př. Kr. je kušitská expanze za první katarakt nezastavitelná. Její iniciátor Kašta je následován již zmíněným Pianchim, který se bez odporu dostává do samotného srdce Egypta – Théb a posléze, po rozbití koalice vládců delty, i do Memfidy. Všude se prezentuje jako pravý zastánce a ctitel boha Amona, rovněž tak nejlepších egyptských náboženských tradic:

...Amon z Napáty mi udělil panovnickou moc nad všemi zeměmi,
A tak ten, jemuž řeknu: „Jsi král“ [jím bude],
A ten, jemuž řeknu: „Nejsi král“ [jím nebude]...

V tomto ohledu byl jeho skvělým následovníkem Šabaka. Tento núbijský panovník totiž přikázal zhotovit kamennou kopii z údajně starého a poškozeného papýru, jedná se o tzv. Šabakův kámen, což je bazaltová deska s významným kosmologickým textem. Text zdůrazňuje výsadní postavení memfidského boha Ptaha jako boha-stvořitele, a tím i nábo-

ženskou důležitost této starobylé rezidence. V rozdrobeném Egyptě, kde se libyjsí panovníci málo ohlíželi do minulosti, je přítomnost Kušitů a jejich lpění na tradicích pozoruhodným fenoménem. Ostatně, ne náhodou předznamenává nástup tzv. archaismu – mnohostranné inspirace slavnou egyptskou minulostí, který pak vrcholí v sajské době (Manniche 1994: 280; Redford 1992: 433; Smoláriková 2010: 431–440). Snaha o jednotnou vnitřní politiku Egypta a Nubie byla tím naléhavější, čím citelnější byla blízkost asyrské armády u egyptských východních hranic, které v závěru své vlády nedokázali núbijští panovníci ubránit.

Asyrská nadvláda nebyla dlouhá a Asyrané vládli ve své nejzápadnější provincii prostřednictvím loajálních vazalů z řad místní šlechty, dopad jejich kultury na egyptskou společnost byl proto minimální. Vztah Egypta k Asýrii byl vždy nepřátelský a eskaloval za Taharky a Assarhadona, později Aššurbanipala, krutým vypálením Théb v roce 663 př. Kr. Egyptští panovníci sice platili tribut asyrským králům, rovněž ale nezanedbatelnou měrou podporovali všechny rebelie malých království rozkládajících se na pobřeží Levanty (Collins 2008: 164–204).

O přítomnosti cizinců v Egyptě a jejich aktivitách jsme v Pozdní době poměrně dobře informováni i z početných neegyptských pramenů samotných etnik, která tu pobývala, a to buď trvale, nebo jen určitou dobu. Změnil se i postoj Egypta k okolním státům, protože po sjednocení Psammetikem I. nabylo mocenské postavení země na váze a vládcové opět podnikali výpravy, které neměly jen potvrdit tradiční obchodní zájmy, ale vytvářely, hlavně v Levantě, nárazníkové oblasti vůči agresivním říším z Blízkého východu. Specifickým fenoménem se stal obrovský počet cizích žoldníků v Egyptě (údajně až 30 000 Iónů a Kárů v armádě Ahmose II.), kteří se po vypršení povinností vojenské služby v armádě prokazatelně vraceli domů – důkazem je egyptská kubická bazaltová soška s řeckým nápisem nalezená v Priène v Kárii, která patřila řeckému žoldníkovi jménem Pedón sloužícímu v armádě Psammetika I. Zmiňuje se zde o velmi štědré odměně za své příkladné služby: zlatém náramku a městě. Na druhé straně se ale značná část usadila na vojenské půdě (*stratopeda*), kterou jim poskytl panovník a kde našli široké uplatnění. Byli to Iónové, Kárové, Féníčané, Židé a několik menších etnik. Zvláště silné bylo zastoupení Iónů a Kárů, jejichž přítomnost v Memfidě zmiňuje Hérodotos – spolu s obchodníky tvořili nesporně základ pro vznik cizineckých čtvrtí Kárikón a Hellénikón v západní a severní části města, jež pak vzkvétaly za vlády Ptolemaiovců; rovněž tak Hérodotos popisuje tábor fénických žoldníků z Týru, který ležel na jih od velkého Ptahova chrámu (Vittmann 2003: 155–161). Cizinci tedy nebyli soustředěni na jednom místě a je věcí dalšího bádání, jestli jejich rozmístování podléhalo nějakému pravidlu, nebo vycházelo z momentální situace. Vědomi si své síly a nepostradatelnosti, žoldníci stěželi usilovali o akulturaci na úrovni libyjských *machimoi*. Početné vzpoury v jejich táborech jsou zachyceny i v egyptských pramenech, i když o jejich organizaci nemáme prakticky žádné informace. Ze souboru řeckých, kárských a fénických nápisů vyrytých na dolní části kolosálních soch Ramesse II. v Abú Simbelu jenom víme, že jim veleli v průběhu vojenských expedic egyptští generálové, a ne tedy řečtí, jak psal ve své slavné *Historii* Hérodotos. Jasným důkazem je jedno z nejdelších řeckých graffit z uvedené lokality (Boardman 1999: 115–117), datované do roku 593 př. Kr.:

Když král Psammetichos [II.] přišel do Elefantiny, toto bylo napsáno těmi, kteří pluli se Psammetichem, synem Theoklovým, a kteří se dostali proti proudu až po Kerkis. Cizincům velel Potasimto, Egyptanům pak Amasis. Toto bylo napsáno Archonem, synem Amoibicha, a Pelekem, synem Eudama.

Pro egyptské hospodářství Pozdní doby byly zcela zásadní obchodní kontakty s maloasijskými Řeky, kteří od poloviny 7. století př. Kr. postupně ovládli prostor východního Středomoří. Potvrzují to nejen početné archeologické nálezy, ale i mnohé písemné zprávy, jak egyptské, tak rovněž cizí provenience. Dravost fénických obchodníků, ze které vydatně těžili panovníci 3. přechodné doby, tak přišla o významné teritorium, bohatou náhradu však Féníčané našli v západním Středomoří. Řecké obchodní kolonie (*emporioi*) byly ze strategických důvodů a kvůli administrativní správě umísťovány v ústích nebo na ramenech Nilu. S touto praxí se setkáváme

v případech dnes velmi dobře známých obchodních kolonií Naukratis a Thonis/Hérakleion, ale i u menších obchodních zastávek dál ve vnitrozemí, které již proclené zboží pouze distribuovaly zájemcům. Archeologické výzkumy vedené W. M. F. Petriem v Naukratidě odhalily řadu menších, čistě řeckých posvátných okrsků zasvěcených řeckým bohům v severní části lokality; jižní pak dominovala mohutná ohradní zeď s opevněnými stavbami uvnitř, kde Egyptané soustředili zřejmě vojenskou a administrativní správu celého obchodního střediska. Výsadní postavení, které řečtí obchodníci získali od Psammetika I., potvrdil, i když snad trochu sešňeroval, Ahmose II. (Amasis v řeckých pramenech) v závěru sajské dynastie. O Naukratidě a poplatcích za obchodní transakce se zmiňuje i stéla z doby Nachtnebefa I., panovníka 30. dynastie, v níž kolonie stále plnila svou funkci centra řecké diaspory v Egyptě. Za určité vyvrcholení vzájemného zájmu a obdivu obou kultur můžeme považovat cesty erudovaných řeckých intelektuálů do starobylé země na Nilu. Plútarchos a později i Diodóros Sicilský zmiňují ve svých dílech osobnosti, jakými byli Homér, Lykurgos, Solón, Thalés, Platón nebo Pythagoras. Egypt tak zažil jedinečnou reflexi v samém závěru své vyspělé kultury skrze nově nastupující řeckou civilizaci. Výsledky této interakce jsou přítomné i v naší době.

Podobný postoj jako k Asyřanům si Egyptané vytvořili i k Peršanům, když se po prohraném boji v roce 525 př. Kr. stali součástí mocné perské říše. Podobně jako v případě Asýrie měl Egypt status provincie, spravované perským sátrapou. Informace z prvních let okupace, které mluví o vstřícném postoji Peršanů k domácím tradicím, nám poskytl naomorfni socha vysokého sajského hodnostáře Udžahorresneta, jehož nedokončená hrobka byla nalezena na abúsírském pohřebišti – součástí rozsáhlé memfidské nekropole. Jako admirál a velitel řeckých žoldníků měl nesporně s cizinci bojujícími v egyptské armádě bohaté zkušenosti. To samé můžeme říct i o generálu Menechibnekonovi, který byl kromě jiného i velitelem libyjských žoldníků. Jeho monumentální šachtová hrobka leží jen pár metrů vedle na tom samém pohřebišti (Smoláriková 2009: 312–315). Memfis byla nejen administrativním, ale nepochybně i hlavním vojenským centrem, odkud Egyptané řídili přesuny mnohonárodnostních kontingentů na ohrožené území. Tuto funkci si uchovala i v období perské okupace.

V administrativě perské říše se aramejščina stala úředním jazykem a mnozí Egyptané si ji bravurně osvojili, stejně jako později řečtinu v Řecko-římské době. Máme mnoho pádných důvodů se domnívat, že perský styl vlády – týká se to zejména vlády Dareia I. – byl dalek despotie, aspoň tedy v tak brutální formě, jak ji vykreslili Řekové. V exponovanějších oblastech země se konflikty mezi Egyptany a Peršany nesporně vyskytovaly, to samé můžeme ale říci i o nedorozuměních mezi cizinci samotnými – poměrně známý je ostrý spor mezi židovskými osadníky a egyptským kněžstvem v Elefantině (Vittmann 2003: 85–90). Zvláště z oblasti Memfidy však máme doklady o úspěšně probíhající egyptianizaci Peršanů sídlících v Egyptě (Bresciani 2006: 199–224). Buď jak buď, ke snahám o opětovné získání svobody a odporu k cizí nadvládě docházelo po celou dobu okupace – v letech 486, 460, 445 a 410, teprve rok 404 př. Kr. byl však úspěšný. Výraznou pomoc poskytovali Egyptanům – i ve svém zájmu – řecké státy (*poleis*). Hakor, panovník

29. dynastie, jmenoval generálem své armády dokonce Athéňana Chabria, ten ostatně dohlížel na budování opevnění podél severovýchodní delty (*Chabriae castra*). Druhá perská okupace Egypta, byť trvala jen jedno desetiletí, měla v mnoha ohledech devastující účinky na egyptský stát a nastupující makedonská propaganda je patřičně využila.

I když Egyptané snad spatřovali v Řecích osvoboditele, ve svých důsledcích to byl boj dvou cizích etnik o nadvládu nad zemí, jejíž mocenský potenciál byl nadobro vyčerpán.

Literatura:

- Bresciani, Eda: 2006 „Cizinec“, in: Donadoni, Sergio (ed.). *Egyptský člověk a jeho svět*, Praha: Vyšehrad, s. 199–226.
- Boardman, John: 1999 *Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade*, London: Thames and Hudson (4th Edition).
- Collins, Paul: 2008 *From Egypt to Babylon. The International Age 1550–500 BC*, London: The British Museum Press.
- Gomaà, Farouk: 1974 *Die libyschen Fürstentümer des Deltas*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert.
- Grimal, Nicolas: 1981 *Le stele triomphale de Pi(ankh)y au Musée du Caire*, Caire [Membres de l'Institut français d'archéologie orientale 105].
- Kitchen, Kenneth A.: 1973 *The Third Intermediate Period in Egypt (1100–650 BC)*, Warminster: Aris & Phillips.
- Leahy, Anthony (ed.): 1990 *Libya and Egypt c1300–750 BC*, London: Centre of Near and Middle Eastern Studies and the Society for Libyan Studies.
- Manniche, Lisa: 1994 *L'art égyptien*, Paris: Flammarion.
- Maříková Vlčková, Petra a kolektiv: 2009 *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*, Praha: Libri.
- Montet, Pierre: 1947–1960 *La nécropole royale de Tanis I–III*, Paris: Dumoulin, T. Jourde et Allard.
- Morkot, Robert G.: 2000 *The Black Pharaohs. Egypt's Nubian Rulers*, London: The Rubicon Press.
- Niemeier, Dieter W.: 2001 „Archaic Greeks in the Orient: Textual and Archaeological Evidence“, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 322, s. 11–32.
- Redford, Donald B.: 1992 *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, Cairo: American University Press.

- Shaw, Ian (ed.): 2003 *Dějiny starověkého Egypta*, Praha: BB art.
- Smoláriková, Květa: 2010 „The Phenomenon of Archaism in the Saite Period Funerary Architecture“, in: Bareš, Ladislav – Coppens, Filip – Smoláriková, Květa (eds.). *Egypt in Transition. Social and Religious Development of Egypt in the First Millennium BCE*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts, Czech Institute of Egyptology, s. 431–440.
- Thompson, Dorothy J.: 1988 *Memphis under the Ptolemies*, Princeton: Princeton University Press.
- Trigger, B. G. – B. J. Kemp – D. O'Connor – A. B. Lloyd: 2005 *Starověký Egypt: dějiny společnosti*, Praha: Volvox Globator.
- Vittmann, Günter: 2003 *Ägypten und die Fremden im ersten vorchristlichen Jahrtausend*, Mainz: Philipp von Zabern.
- Watzinger, C.: 1905 *Griechische Holzsarkophage aus der Zeit Alexander des Grossen*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Yoyotte, Jean (ed.): 1987 *Tanis, l'or des Pharaons*, Paris: Grand-palais.

Abstract:

Foreigners in Egypt

Due to the weakness of the last Ramesside kings, decentralisation became a bitter reality for Egypt at the beginning of the first millennium B.C.E. The increasing power and influence of a local dynasty of Libyan origin in the Delta gradually led to them becoming the rulers of the north of the country (22nd–24th Dynasty). Political fragmentation continued also during the reign of the Kushite kings from Napata (25th Dynasty) who were strongly egyptianised but the unification of Egypt was not their priority. During this time the range of ruling “foreigners” (Libyans, Kushites) grew further – Egypt became part of the Assyrian Empire; later, after the fall of the Saite Dynasty, Persians became kings of Upper and Lower Egypt.

The presence of other foreign communities: Greeks, Carians, Jews, Phoenicians, etc. had many facets and is well documented both archaeologically and epigraphically.